

ΟΙ ΔΕΔΗΛΩΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Γιώργος Σταμάτης

Η σημερινή οικονομική κρίση στις καπιταλιστικές χώρες ξέσπασε στις αρχές της δεκαετίας του '70. Σύντομα κλείνει, λοιπόν, αισίως τη δεύτερη δεκαετία.

Δεν θα ασχοληθούμε εδώ με τα αίτια της παρούσης κρίσης, αλλά με ορισμένες όψεις της κρατικής διαχείρισής της, οι οποίες, όπως νομίζουμε, παρουσιάζουν ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Η ίδια η κρίση εκφράστηκε αρχικά σε μείωση του βαθμού απασχόλησης του εργατικού δυναμικού, δηλαδή σε αύξηση της ανεργίας, και σε μείωση του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου. Η μείωση του βαθμού απασχόλησης του εργατικού δυναμικού και του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου είχε, ως άμεση συνέπεια, στασιμότητα και μερικές φορές μείωση του εθνικού προϊόντος και πάντως μεσοπρόθεσμα σημαντικότερη μείωση του ρυθμού αύξησής του. Η μέσω μείωσης των επενδύσεων προσαρμογή του μεγέθους του επενδεδυμένου κεφαλαίου στη μειωμένη ζήτηση, την οποίαν πέτυχαν μετά από ένα σχετικά μικρό διάστημα οι καπιταλιστές, δεν ήταν βέβαια δυνατόν να μεταβάλλει τίποτα σ' αυτήν τη στασιμότητα του εθνικού προϊόντος. Έτσι, σύντομα ο χαμηλός βαθμός απασχόλησης του κεφαλαίου έπαψε, αλλού περισσότερο κι αλλού λιγότερο, να είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της παρούσης κρίσης.

Σύμφωνα με την, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '60 και τις αρχές της δεκαετίας του '70, κυρίαρχη άποψη και πρακτική οι κυβερνήσεις σε τέτοιες περιπτώσεις πρέπει να αντιδρούν αντικυκλικά, δηλαδή να λαμβάνουν μέτρα αύξησης της ζήτησης για εγχώρια προϊόντα, σημαντικότερο των οποίων εθεωρείτο η αύξηση των ιδίων των δημοσίων δαπανών. Η πολιτική αυτή είναι γνωστή ως κενσianaή πολιτική καταπολέμησης της οικονομικής κρίσης. Στη δεδομένη όμως περίπτωση, στην κρίση δηλαδή που άρχισε στις αρχές του '70, συνέβη —λες και εθεωρείτο πάντα αυτόνομη— ακριβώς το αντίθετο: Οι μέχρι χθες υποστηρικτές της κενσianaής οικονομικής πολιτικής εισηγούνται ξαφνικά μια προκυκλική πολιτική περικοπής των δημοσίων δαπανών, ιδιαιτέρως των κοινωνικών, και περιορισμού της ζήτησης μέσω περικοπής των μισθών και συντάξεων και οι κυβερνήσεις κάνουν ό,τι μπορούν για να ασκήσουν μια τέτοια πολιτική «λιτότητας», όπως καθιερώθηκε να ονομάζεται. Η πολιτική λιτότητας αποτελεί πλέον το κοινό σημείο τόσο της νεοφιλελεύθερης-μονεταριστικής όσο και της συνήθους κενσianaής οικονομικής πολιτικής. Οι διαφορές μεταξύ νεοφιλελεύθερης-μονεταριστικής και κενσianaής οικονομικής πολιτικής εκλείπουν, όσον αφορά τις επιδιώξεις και τους στόχους, βαθμιαία και περιορίζονται τώρα πλέον σε διαφορές οι οποίες αφορούν μόνον τα μέσα που χρησιμοποιούν τα δύο αυτά είδη σταθεροποιητικής πολιτικής για την επίτευξη του κοινού πλέον σκοπού: της λιτότητας. Έτσι π.χ. τα σταθεροποιητικά μέτρα που ελήφθησαν στη χώρα μας τον Οκτώβριο του 1985 συνιστούν μian, ως προς τις επιδιώξεις και τους στόχους της, νεοφιλελεύθερη-μονεταριστική πολιτική λιτότητας, η οποία μετέρχεται κενσianaά μέσα. Μόνον μεταξύ αρι-

στερών οικονομολόγων μπορεί πλέον να βρει κανείς ακόμη υποστηρικτές μιας, όσον αφορά όχι μόνον τα μέσα αλλά και τους σκοπούς, κεννσιανής πολιτικής καταπολέμησης της κρίσης.

Ως λόγους για την αναγκαιότητα άσκησης αυτής της προκυκλικής πολιτικής οι αστοί οικονομολόγοι και οι κυβερνήσεις επικαλούνται:

- α) τον πληθωρισμό,
- β) το έλλειμμα του λογαριασμού εσόδων και εξόδων του δημοσίου, και
- γ) το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών.

Έχουμε δείξει αλλού ότι το κράτος, αδιάφορο ποιους λόγους επικαλείται, είναι αναγκασμένο σε περιόδους υποαπασχόλησης του εργατικού δυναμικού και του κεφαλαίου να ασκεί προκυκλική πολιτική¹. Αυτό το γεγονός σημαίνει ότι η σύλληψη της κεννσιανής οικονομικής πολιτικής — πολιτικής που υποτίθεται ότι ασκείτο μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70 — βασίζεται σε αυταπάτες.

Σύμφωνα με την κεννσιανή αντίληψη το κράτος πρέπει να ασκεί αντικυκλική σταθεροποιητική πολιτική, δηλαδή να παίρνει μέτρα αύξησης της ζήτησης, όταν αυτή είναι χαμηλότερη από την προσφορά, και μέτρα μείωσης της ζήτησης, όταν αυτή είναι υψηλότερη από την προσφορά. Αυτό βέβαια προϋποθέτει ότι το κράτος είναι σε θέση να ασκεί μια τέτοια πολιτική — προϋπόθεση την οποία η κεννσιανή αντίληψη της οικονομικής πολιτικής θεωρεί αυτονόητα δεδομένη.

Η πεποίθηση όμως, ότι η δυνατότητα του κράτους να ασκεί αντικυκλική πολιτική είναι πάντα δεδομένη, βασίζεται σε μια αυταπάτη. Στην αυταπάτη πως η δυνατότητα και η ικανότητα του κράτους να επηρεάζει προς την επιθυμητή κατεύθυνση την οικονομική συγκυρία είναι πάντα, και ανεξάρτητα από την ίδια την οικονομική συγκυρία, δεδομένη. Στην αυταπάτη δηλαδή, πως, σε περίπτωση οικονομικής κρίσης, η κρίση θίγει μεν την οικονομία, δεν θίγει όμως ούτε τα οικονομικά του κράτους ούτε την ικανότητα του κράτους να λαβαίνει τα κατά την κεννσιανή αντίληψη κατάλληλα μέτρα κατά της κρίσης. Έτσι π.χ. ένας από τους προδρόμους της κεννσιανής αντίληψης, ο M. Kalecki, ονομάζει το κράτος, όσον αφορά τη ζήτηση που αναπτύσσει, «Αλλοδαπή», θεωρεί δηλαδή τη ζήτηση του δημοσίου για εγχώρια προϊόντα στον ίδιο βαθμό ανεξάρτητη από την εκάστοτε οικονομική συγκυρία στην Ημεδαπή, στον οποίο είναι ανεξάρτητη και η ζήτηση της Αλλοδαπής για εγχώρια προϊόντα.

Ωστόσο, η παρούσα κρίση κατέδειξε, ότι το Δημόσιο δεν αποτελεί στεγανό και ότι η οικονομική κρίση δεν εξαιρεί το κράτος, αλλά είναι επίσης και κρίση των οικονομικών του ίδιου του κράτους και συνεπώς και της ικανότητάς του να λαβαίνει μέτρα για το ξεπέρασμά της.

Τελικά, πρέπει να είναι άγνωστο αν ασκήθηκε ποτέ πράγματι κεννσιανή οικονομική πολιτική. Διότι τι άλλο μπορεί να σημαίνει η προσπάθεια που έγινε τις περασμένες δεκαετίες να αναπτυχθούν κριτήρια για το χαρακτηρισμό ενός δεδομένου κρατικού προϋπολογισμού ως «ουδέτερου», αναφορικά με τις επιδράσεις του στην οικονομική συγκυρία, παρά μόνον ότι μέχρι τότε τουλάχιστον δεν υπήρχαν τέτοια κριτήρια και συνεπώς ήταν αδύνατο να λεχθεί τότε το κράτος άσκησε με τον προϋπολογισμό του αντικυκλική ή προκυκλική πολιτική;

Αν όμως η δυνατότητα του κράτους να λαβαίνει μέτρα κατά της κρίσης είναι αμφίβολη, τότε γεννώνται τα εξής ερωτήματα:

Γιατί οι κυβερνήσεις όχι μόνο θεωρούν τη δυνατότητα αυτή δεδομένη, αλλά επίσης προπαγανδι-

1. Βλ. Γ. Σταμάτης, «Προβλήματα μαρξιστικής Οικονομικής θεωρίας». Αθήνα 1986, σελ. 271 κ.ε.

ζουν σχεδόν κάθε μέτρο οικονομικής πολιτικής που παίρνουν, ως μέτρο για το ξεπέρασμα της κρίσης;

Δεδομένης της αμφίβολης δυνατότητάς τους να λάβουν μέτρα για το ξεπέρασμα της κρίσης—σε τι αποσκοπούν στην πραγματικότητα τα μέτρα, τα οποία οι κυβερνήσεις εκδίδουν ως μέτρα που αποσκοπούν στο ξεπέρασμα της κρίσης;

Και, τέλος, π λένε στην πραγματικότητα οι κυβερνήσεις, όταν ομιλούν για το ξεπέρασμα της κρίσης;

Για να δούμε τι σημαίνουν τα περί ξεπερασματος της κρίσης, θα εμμείνουμε λίγο στο ερώτημα: σε τι συνίσταται η κρίση;

Όπως ήδη αναφέραμε, συνίσταται κυρίως σε δύο πράγματα: στην ανεργία και στην υποαπασχόληση του ήδη επενδεδυμένου κεφαλαίου.

Τι σημαίνει η ανεργία για τους μισθωτούς εργαζόμενους είναι γνωστό: Ανέχεια και συχνά εξαθλίωση για όσους έχασαν ήδη την εργασία τους ή δεν βρήκαν ποτέ εργασία και χαμηλούς μισθούς, εντατικοποίηση της εργασίας, αυξημένη εργασιακή πειθαρχία, περιορισμούς των συνδικαλιστικών και διεκδικητικών δραστηριοτήτων τους και φόβο προς την πιθανή απώλεια της εργασίας για όσους εργάζονται ακόμη.

Τι σημαίνει όμως η υποαπασχόληση του κεφαλαίου για τους καπιταλιστές;

Η συνέπεια μειωμένης ζήτησης υποαπασχόληση του κεφαλαίου σημαίνει για τους καπιταλιστές, ως γνωστόν, μείωση του ποσοστού κέρδους και μερικές φορές και των ιδίων των κερδών.

Σε ορισμένες άλλες, όχι λιγότερο ενδιαφέρουσες, όψεις της κρίσης θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Προς στιγμήν ας παραμείνουμε στις δύο που μόλις αναφέραμε. Τι μπορεί λοιπόν να κάνει το κράτος για το ξεπέρασμα της ανεργίας και της υποαπασχόλησης του κεφαλαίου;

Πριν όμως απαντήσουμε αυτό το ερώτημα, επιθυμούμε να υπενθυμίσουμε το εξής: τουλάχιστον από το 1936 που δημοσιεύθηκε η «Γενική θεωρία» του Keynes είναι γνωστό ότι είναι δυνατόν να συνυπάρχουν ισορροπία στην αγορά αγαθών και συνεπώς πλήρης απασχόληση του κεφαλαίου και ανισορροπία στην αγορά εργασίας, δηλαδή υποαπασχόληση του εργατικού δυναμικού (ανεργία). Κατά κανόνα μάλιστα, η ισορροπία στην αγορά αγαθών και η πλήρης απασχόληση του κεφαλαίου δεν συμπίπτει με ισορροπία στην αγορά εργασίας, δηλαδή με πλήρη απασχόληση του εργατικού δυναμικού. Διότι δεν υπάρχει απολύτως κανένας λόγος, ένεκα του οποίου η πλήρης απασχόληση του κεφαλαίου θα συνεπαγόταν αναγκαστικά και πλήρη απασχόληση του εργατικού δυναμικού.

Τα παραπάνω σημαίνουν όχι μόνον ότι η κρίση είναι άλλο πράγμα για τους μισθωτούς εργαζόμενους κι άλλο πράγμα για τους καπιταλιστές, αλλά επίσης ότι και το ξεπέρασμά της είναι άλλο για τους μισθωτούς εργαζόμενους και άλλο για τους καπιταλιστές. Συνεπώς δεν υπάρχει η κρίση εν γένει, αλλά αφενός η κρίση για τους καπιταλιστές, δηλαδή η υποαπασχόληση του κεφαλαίου και οι συνέπειές της (μείωση του ποσοστού κέρδους και ίσως και των κερδών), και αφετέρου η κρίση για τους μισθωτούς εργαζόμενους, δηλαδή η ανεργία, οι χαμηλοί μισθοί κ.λπ.

Οι κυβερνήσεις ομιλούν συνήθως για την κρίση εν γένει, ενώ συγχρόνως λαμβάνουν μέτρα (μέτρα μείωσης των δημοσίων και ιδιαίτερως των κοινωνικών δημοσίων δαπανών, μείωσης των μισθών και συντάξεων, αύξησης των επιδοτήσεων, πριμοδοτήσεων, φορολογικών ελαφρύνσεων και απαλλαγών των καπιταλιστών), τα οποία αποβλέπουν αποκλειστικά στη μείωση του ελλείμματος του λογαριασμού εσόδων-εξόδων του Δημοσίου και του ελλείμματος του ισοζυγίου εξωτερικών πληρω-

μών και στην απάλυνση των επιπτώσεων της χαμηλής ζήτησης και του χαμηλού βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου στο ποσοστό κέρδους και στα κέρδη και καθόλου στη μείωση της ανεργίας. Λαμβάνουν δηλαδή μέτρα αντιμετώπισης των επιπτώσεων της κρίσης στο κράτος και στους καπιταλιστές, κι όχι και μέτρα αντιμετώπισης των επιπτώσεων της κρίσης στους μισθωτούς εργαζόμενους. Αλλά όχι μόνον αυτό. Τα μέτρα αυτά αντιμετώπισης της κρίσης για το κράτος και για τους καπιταλιστές είναι μέτρα εις βάρος των μισθωτών εργαζομένων. Διότι το κράτος όχι μόνο δεν κάνει τίποτα για την αντιμετώπιση της κρίσης για τους μισθωτούς εργαζόμενους, αλλά λαμβάνει μέτρα για την αντιμετώπιση της κρίσης για το ίδιο το κράτος και τους καπιταλιστές εις βάρος των μισθωτών εργαζομένων. Τα μέτρα αυτά οξύνουν την κρίση και τις συνέπειές της για τους μισθωτούς εργαζόμενους.

Ενώ η ανεργία, όσο δεν έχει ως συνέπεια κοινωνικές αναταραχές, αφήνει τουλάχιστον αδιάφορους τους καπιταλιστές (παραμένει και σήμερα ορθή η παρατήρηση του Ricardo, ότι είναι αδιάφορο για τον καπιταλιστή με πόσους εργάτες επιτυγχάνει ένα δεδομένο κέρδος) και σε μεγάλο βαθμό αδιάφορες και τις κυβερνήσεις, για το ξεπέρασμα του χαμηλού βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου και των συνεπειών του για τους καπιταλιστές, οι κυβερνήσεις και οι καπιταλιστές ζητούν τη σύμπραξη και συμπάρσταση των μισθωτών εργαζομένων, επιχειρηματολογώντας ότι η κρίση είναι μία και για όλους η ίδια και γι' αυτό πρέπει όλοι να βοηθήσουν να ξεπεραστεί: οι μισθωτοί εργαζόμενοι με το να εργαστούν εντατικότερα και να αρκεστούν σε λιγότερα, το κράτος επιδοτώντας την παραγωγή, πριμοδοτώντας τις επενδύσεις και μειώνοντας τη φορολογία επί των κερδών, και οι καπιταλιστές μειώνοντας τους μισθούς, αυξάνοντας τα κέρδη και αναμένοντας την κατάλληλη στιγμή για επενδύσεις.

Τα μέτρα που προτείνουν οι καπιταλιστές και οι κυβερνήσεις για το ξεπέρασμα της κρίσης, δηλαδή χαμηλοί μισθοί, επιδοτήσεις και πριμοδοτήσεις της παραγωγής και των επενδύσεων, φορολογικές ελαφρύνσεις για τα κέρδη και περικοπές ιδιαιτέρως των κοινωνικών δαπανών του δημόσιου, αυξάνουν μεν με απόλυτη βεβαιότητα τα κέρδη ή ακόμη και το ποσοστό κέρδους, δεν συνεισφέρουν όμως ούτε μέσω μιας αύξησης του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου ούτε μέσω μιας αύξησης των επενδύσεων στη μείωση της ανεργίας. Διότι ούτε το βαθμό απασχόλησης του κεφαλαίου ούτε τις επενδύσεις αυξάνουν. Κι αυτό διότι η υποαπασχόληση του κεφαλαίου σημαίνει ότι η ζήτηση είναι, σε σχέση με τις δυνατότητες παραγωγής του δεδομένου κεφαλαίου, χαμηλή. Όσο λοιπόν η ζήτηση παραμένει χαμηλή, οι καπιταλιστές δεν θα αυξήσουν τις επενδύσεις τους. Τα παραπάνω μέτρα δεν αυξάνουν ούτε το βαθμό απασχόλησης του κεφαλαίου ούτε τις επενδύσεις ούτε την απασχόληση του εργατικού δυναμικού, αλλά μόνον τα κέρδη.

Λέγεται όμως, ότι τα αυξημένα κέρδη σημαίνουν αύξηση των επενδύσεων και επομένως αύξηση της απασχόλησης του εργατικού δυναμικού. Αυτό δεν ευσταθεί. Διότι οι καπιταλιστές επενδύουν, μόνον όταν η αναμενόμενη μελλοντική ζήτηση και τα αναμενόμενα μελλοντικά κέρδη είναι υψηλά, όχι όταν τα κέρδη ενός ή περισσότερων ετών είναι —και μάλιστα συνέπεια όχι μιας αυξημένης ζήτησης αλλά κρατικών επιδοτήσεων, φορολογικών ελαφρύνσεων και χαμηλών μισθών— υψηλά.

Αλλά ας δεχθούμε προς στιγμήν, ότι τα μέτρα αυτά οδηγούν σε αύξηση των επενδύσεων.

Ως γνωστόν υπάρχουν δύο ειδών επενδύσεις: οι επενδύσεις επέκτασης του δυναμικού παραγωγής και οι επενδύσεις ορθολογικής αναδιάρθρωσης ή και συρρίκνωσης αυτού του δυναμικού. Οι πρώτες αυξάνουν, οι δεύτερες είτε αφήνουν αμετάβλητη είτε —συνήθως— μειώνουν την απασχόλη-

ση του εργατικού δυναμικού. Σε καιρούς κρίσης λοιπόν, λόγω της χαμηλής ζήτησης, οι καπιταλιστές δεν θα προβούν βέβαια σε επενδύσεις επέκτασης, αλλά προφανώς σε επενδύσεις ορθολογιστικής αναδιάρθρωσης και συρρίκνωσης του δυναμικού παραγωγής. Έτσι λοιπόν οι επενδύσεις θα έχουν ως συνέπεια μια αύξηση μάλλον, παρά μια μείωση της ανεργίας. Αυτές οι επενδύσεις, οι οποίες συνεπάγονται αύξηση μάλλον της ανεργίας, συνεπάγονται και αύξηση του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου. Η αύξηση αυτή του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου δεν είναι όμως αποτέλεσμα των κρατικών μέτρων αλλά της προσαρμογής της ποσότητας και ποιότητας του επενδεδυμένου κεφαλαίου στη μειωμένη ζήτηση από μέρους των καπιταλιστών.

Υπαινηθήκαμε στα παραπάνω και ορισμένες άλλες όψεις της οικονομικής κρίσης πέραν αυτών της υποαπασχόλησης του εργατικού δυναμικού και του κεφαλαίου. Πρόκειται για εκείνες τις όψεις της κρίσης, τις οποίες επικαλούνται οι κυβερνήσεις για να θεμελιώσουν την αναγκαιότητα της πολιτικής λιτότητας που επιδεινώνει την ανεργία, δηλαδή για το έλλειμμα του λογαριασμού εσόδων-εξόδων του Δημοσίου και των δημοσίων οργανισμών (Κοινωνικών Ασφαλίσεων κ.λπ.), το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών και τον πληθωρισμό. Όπως η ανεργία συνιστά την κρίση για τους μισθωτούς εργαζόμενους και η υποαπασχόληση του κεφαλαίου την κρίση για τους καπιταλιστές, έτσι και το έλλειμμα του λογαριασμού εσόδων-εξόδων του δημοσίου και των δημοσίων οργανισμών και το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών συνιστούν κυρίως την κρίση για το κράτος καθεαυτό. Τουλάχιστον το πρώτο από τα δύο αυτά ελλείμματα είναι σε μεγάλο βαθμό συνέπεια της υποαπασχόλησης του εργατικού δυναμικού και του κεφαλαίου. Διότι η άμεση συνέπεια της υποαπασχόλησης του εργατικού δυναμικού και του κεφαλαίου, η στασιμότητα του εθνικού προϊόντος, συνεπάγεται από μέρους της μείωση των πόρων του Δημοσίου (φόρων, εισφορών για κοινωνική ασφάλιση κ.λπ.) και συγχρόνως αύξηση ορισμένων υποχρεώσεων (πληρωμές σε ανέργους κ.λπ.).

Έτσι λοιπόν η κρίση δεν αφορά μόνο την οικονομία καθεαυτή, αλλά θίγει και τα οικονομικά του κράτους. Η κενόνισανή αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η οικονομική κρίση θίγει μεν την οικονομία όχι όμως και το κράτος και την ικανότητά του να παρεμβαίνει και να λαμβάνει μέτρα υπέρβασης της κρίσης, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Η ίδια η πραγματικότητα είναι η εξής: Ενώ υπάρχει ανεργία και υποαπασχόληση του κεφαλαίου, το κράτος δεν είναι σε θέση να πάρει μέτρα για το ξεπέρασμά τους, αλλά είναι αναγκασμένο ν' ασχοληθεί με τα προβλήματα που δημιουργεί ο αυτό το ίδιο η κρίση. Και τα μέτρα που είναι αναγκασμένο να λάβει για να λύσει αυτά τα τελευταία προβλήματα αυξάνουν αντί να μειώνουν την ανεργία και την υποαπασχόληση του κεφαλαίου. Συνιστούν δηλαδή μια λίγο ή πολύ προκυκλική οικονομική πολιτική που εντείνει την κρίση. Θα άξιζε τον κόπο να εξέταζε κανείς απ' αυτήν τη σκοπιά τα οικονομικά μέτρα που ελήφθησαν τον Οκτώβριο του 1985 στη χώρα μας. Διότι πρόκειται για μέτρα οικονομικής πολιτικής που παρουσιάζουν όλα τα χαρακτηριστικά που προαναφέραμε.

Ας δούμε την κρατική πολιτική αντιμετώπισης αυτών των όψεων της κρίσης. Πρώτα όμως δύο λόγια για τον πληθωρισμό ως στοιχείο της κρίσης. Ο πληθωρισμός καθεαυτός δεν συνιστά στοιχείο της κρίσης. Αντιθέτως: ένας ορισμένος πληθωρισμός, ο οποίος, λόγω του ύψους του, δεν ενέχει τον κίνδυνο μεταλλαγής του σε υπερπληθωρισμό, διευκολύνει μάλιστα τους καπιταλιστές να μετακυλούν αυξήσεις των ονομαστικών μισθών στους ίδιους τους μισθωτούς ως καταναλωτές, δηλαδή να μειώνουν ή να εξουδετερώνουν ή κι ακόμη να αντιστρέφουν σε μειώσεις τις αντιστοιχες αρχικές αυξήσεις των πραγματικών μισθών, τις οποίες συνεπάγονται αυτές οι αυξήσεις των ονομαστικών

μισθών. Ο πληθωρισμός είναι ωστόσο για δύο λόγους απευκαίσιος. Πρώτον, διότι μετά από ένα ορισμένο ύψος υπάρχει κίνδυνος να εξελιχθεί σε υπερπληθωρισμό, ο οποίος καταστρέφει τη βάση κάθε οικονομικού λογισμού έστω και για πολύ στενούς χρονικούς ορίζοντες και, δεύτερον, διότι, ακόμη και αν το ύψος του δεν ενέχει τέτοιο κίνδυνο, στο βαθμό που είναι υψηλότερος από αυτόν των άλλων χωρών, αυξάνει τις τιμές των εγχώριων προϊόντων και συνεπώς και τις τιμές των εξαγομένων προϊόντων περισσότερο από τις τιμές των προϊόντων των άλλων χωρών, και συνεπώς περισσότερο από τις τιμές των εισαγομένων προϊόντων, μειώνει δηλαδή τις εξαγωγές και αυξάνει τις εισαγωγές, κι επομένως αυξάνει το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών. Προϋποτιθεμένου ότι το ύψος του πληθωρισμού δεν ενέχει τον κίνδυνο εξέλιξης του σε υπερπληθωρισμό, σημαντικό είναι λοιπόν όχι το απόλυτο, αλλά το σχετικό ύψος του πληθωρισμού, δηλαδή το ύψος του σε σχέση προς το ύψος του πληθωρισμού των άλλων χωρών. Το κράτος θεωρεί τον πληθωρισμό κρισιακό φαινόμενο, επειδή τον θεωρεί υπεύθυνο για το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικού εμπορίου. Το έλλειμμα αυτό έχει βέβαια και άλλα ή κυρίως άλλα αίτια, όπως τη δομή του δυναμικού παραγωγής και συνεπώς τη σύνθεση της παραγωγής και τη χαμηλή σε σχέση με τις άλλες χώρες αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και της «παραγωγικότητας» του κεφαλαίου. Σχεδόν ποτέ όμως η τρέχουσα οικονομική πολιτική σταθεροποίησης δεν αποβλέπει στην απόλειψη αυτών των αιτιών. Δεν τα γνωρίζει και συνήθως ούτε θέλει να τα γνωρίζει επακριβώς. Κι αυτό, διότι η όποια κρατική πολιτική καταπολέμησης της κρίσης δεν εκκινεί ποτέ από μια ανάλυση των αιτιών της, ανάλυση την οποία, επειδή δεν αποσκοπεί στην απόλειψη των αιτιών αλλά στην καταπολέμηση των συνεπειών τους, τελικά δεν τη χρειάζεται. Έτσι, κύριο μέτρο για τη μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου εξωτερικού εμπορίου είναι η υποτίμηση του νομίσματος. Η υποτίμηση αρχικά μειώνει τις τιμές των εξαγομένων και αυξάνει αυτές των εισαγομένων προϊόντων. Ωστόσο, για διάφορους λόγους δεν μειώνει ούτε καν για μικρό χρονικό διάστημα το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικού εμπορίου. Οι λόγοι αυτοί είναι κυρίως οι εξής: Ότι η ζήτηση τόσο για τα εξαγόμενα όσο και για τα εισαγόμενα προϊόντα δεν εξαρτάται μόνον ή εξαρτάται ελάχιστα και από τις τιμές, και ότι η διαφορά στον πληθωρισμό και στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας καθώς και στην αύξηση της «παραγωγικότητας» του κεφαλαίου, συγκριτικά με τις άλλες χώρες, εξακολουθεί να υφίσταται. Συχνά μάλιστα, υπό τις παραπάνω συνθήκες, η υποτίμηση του νομίσματος έχει το αντίθετο αποτέλεσμα: αυξάνει μεσοπρόθεσμα, αντί να το μειώνει, το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικού εμπορίου. Διότι, όταν τα εισαγόμενα προϊόντα, οι τιμές των οποίων αυξήθηκαν συνεπεία της υποτίμησης, εισέρχονται σε μεγάλο βαθμό στην παραγωγή των εξαγομένων εγχωρίων προϊόντων, η υποτίμηση μπορεί να αυξήσει, αντί να μειώσει, τις σε ξένο νόμισμα εκφρασμένες τιμές αυτών των προϊόντων. Πάντως, αυξάνει στην περίπτωση αυτή τον πληθωρισμό. Γι' αυτό και οι κυβερνήσεις σε αντιστάθμιση αυτής της επίπτωσης λαμβάνουν συγχρόνως μέτρα μείωσης των μισθών. Η μείωση των μισθών επιτρέπει στους εξαγωγείς, αν το θεωρήσουν σκόπιμο, να αυξήσουν τις τιμές τους στο βαθμό, ο οποίος είναι, λόγω της αύξησης των τιμών των εισαγομένων μέσων παραγωγής, πρώτων υλών κ.λπ. αναγκαίος για να μη μειωθούν τα κέρδη τους. Επειδή, τέλος, η υποτίμηση σημαίνει και επιδείνωση των όρων εξωτερικού εμπορίου, το πραγματικό εισόδημα των μισθωτών εργαζομένων θίγεται διπλά: μια φορά μέσω

της αύξησης των τιμών των εισαγομένων εμπορευμάτων καθώς και των εγχωρίων εμπορευμάτων που παράγονται με τη βοήθεια εισαγομένων εμπορευμάτων, και άλλη μια φορά λόγω της μείωσης των μισθών τους. Γι' αυτό και αποτελεί κυνικό εμπαιγμό το γεγονός ότι από την ΑΤΑ αφαιρείται ο εισαγόμενος πληθωρισμός². Τελικά, λοιπόν, το βάρος των μέτρων για τη μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου εξωτερικού εμπορίου το φέρουν οι μισθωτοί εργαζόμενοι. Αξιοσημείωτο είναι εδώ το γεγονός ότι το κράτος κατά τη λήψη μέτρων για τη μείωση του παραπάνω ελλείμματος βλέπει τους μισθούς όχι όπως οι ίδιοι οι μισθωτοί εργαζόμενοι, ως εισόδημα των μισθωτών εργαζομένων και ως στοιχείο της κατανομής του εθνικού προϊόντος, αλλά ως στοιχείο του κόστους των εξαγομένων εγχωρίων προϊόντων (στην πραγματικότητα όμως: όλων των εγχωρίων, συνεπώς και των εξαγομένων εγχωρίων προϊόντων) και ως αιτία της αυξημένης ζήτησης για εισαγόμενα προϊόντα, που και για τους δύο αυτούς λόγους θα πρέπει να μειωθεί. Ειδικότερα, όσον αφορά τη θεώρηση του εισοδήματος των μισθωτών εργαζομένων ως αιτίας της αυξημένης ζήτησης για εισαγόμενα προϊόντα, μετέρχεται παντός είδους αναληθών περιγραφών της οικονομικής πραγματικότητας, για να πείσει τους μισθωτούς εργαζόμενους, ότι εδώ δεν πρόκειται για μια μείωση του εισοδήματός των, αλλά για το «νοικοκύρεμα» της εθνικής οικονομίας. «Καταναλώνουμε περισσότερα από όσα παράγουμε», ελέγχθη το 1985. Ο ισχυρισμός αυτός είναι αναληθής. Διότι εάν αλήθευε, τότε η αποταμίευση της ελληνικής οικονομίας θα πρέπει να ήταν αρνητική. Η απλή θεώρηση των Εθνικών Λογαριασμών της Ελλάδας δείχνει όμως ότι η αποταμίευση της ελληνικής οικονομίας ουδέποτε υπήρξε αρνητική, αλλά ήταν πάντα ένα θετικό μέγεθος. Αλλά, έστω ότι ο ισχυρισμός αυτός ήταν αληθής. Τότε παραμένει το γεγονός, ότι οι μισθωτοί εργαζόμενοι, προς τους οποίους απευθυνόταν η ρήση πως καταναλώνουμε περισσότερα από όσα παράγουμε για να τους πείσει να δεχτούν μειώσεις του εισοδήματός των προς όφελος της εθνικής οικονομίας, λαμβάνουν και καταναλώνουν λιγότερα από το εθνικό προϊόν, δηλαδή από όσα παράγουν. Αλλά, και αν ακόμη παραβλέψουμε το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι είναι οι μόνοι οι οποίοι λαμβάνουν και καταναλώνουν λιγότερα από όσα παράγουν, και συνεπώς το γεγονός ότι οι καπιταλιστές είναι οι μόνοι οι οποίοι λαμβάνουν και καταναλώνουν χωρίς να παράγουν, η παραπάνω ρήση δεν θα έπρεπε βέβαια να αφορά μόνον τους εργαζομένους, μόνον την κατανάλωση και το εισόδημα των εργαζομένων, αλλά όλους, δηλαδή και τους καπιταλιστές. Απευθυνόταν όμως αποκλειστικά και μόνον στους μισθωτούς εργαζομένους. Αληθές τελικά είναι ότι η χώρα μας, όπως και πολλές άλλες χώρες, καταναλώνει και επενδύει περισσότερα από όσα παράγει. Τη διαφορά μεταξύ του αθροίσματος κατανάλωσης και επένδυσης αφενός και εθνικού προϊόντος αφετέρου, την καλύπτει με καθαρές εισαγωγές, δηλαδή με τη διαφορά μεταξύ των εισαγωγών και εξαγωγών. Αν αυτό, για οποιουδήποτε λόγους, δεν είναι καλό για την ελληνική οικονομία, τότε οι τελευταίοι που

2. Κατά τα λοιπά η ρύθμιση, σύμφωνα με την οποία από την προβλεπόμενη από την ΑΤΑ αύξηση των ονομαστικών μισθών πρέπει να αφαιρείται ο εισαγόμενος πληθωρισμός του αντίστοιχου τετραμήνου, δεν διαφέρει καθόλου από την ρύθμιση, σύμφωνα με την οποία από την προβλεπόμενη από την ΑΤΑ αύξηση των ονομαστικών μισθών θα έπρεπε να αφαιρείται το απόλυτο ποσό της μεταβολής της θερμοκρασίας κατά τη διάρκεια του αντίστοιχου τετραμήνου. Η διαφορά μεταξύ των δύο αυτών ρυθμίσεων έγκειται στο ότι η πρώτη συγκαλύπτει για τον αδαή την κοινή οικονομική λογική και των δύο ρυθμίσεων, η οποία συνίσταται στο μέγιστο δυνατό περιορισμό των αυξήσεων των ονομαστικών μισθών.

ευθύνονται γι' αυτό είναι οι μισθωτοί εργαζόμενοι. Διότι αυτοί είναι οι μόνοι που παράγουν περισσότερα απ' όσα λαμβάνουν ως εισόδημα και καταναλώνουν. Παρ' όλα αυτά, αυτών το εισόδημα και αυτών η κατανάλωση πρέπει να μειωθούν κατά τις αντιλήψεις των φορέων της οικονομικής πολιτικής του κράτους για να μην «καταναλώνουμε πλέον περισσότερα από όσα παράγουμε»³.

Οι μισθωτοί εργαζόμενοι φέρουν τέλος και το βάρος των μέτρων για τη μείωση του ελλείμματος του δημόσιου τομέα. Διότι η μόνη δυνατότητα που έχει το κράτος να μειώσει αυτό το έλλειμμα είναι η μείωση των μισθών στο δημόσιο τομέα και των συντάξεων. Μια αύξηση των εσόδων του κράτους σημαίνει αύξηση της άμεσης ή και έμμεσης φορολογίας. Αύξηση της έμμεσης φορολογίας θα σήμαινε μείωση των πραγματικών μισθών, χωρίς ταυτόχρονη μείωση του κόστους της εργασιακής δύναμης για τους καπιταλιστές και συγχρόνως αύξηση του πληθωρισμού. Αύξηση της άμεσης φορολογίας θα σήμαινε —δεδομένου ότι οι μισθωτοί εργαζόμενοι και υψηλούς άμεσους φόρους πληρώνουν και δεν φοροδιαφεύγουν— κυρίως πάταξη της φοροδιαφυγής και κατάργηση των φορολογικών ελαφρύνσεων και απαλλαγών των καπιταλιστών, δηλαδή μείωση των κερδών. Έτσι η μείωση του ελλείμματος του δημόσιου τομέα, μέσω αύξησης της έμμεσης ή και της άμεσης φορολογίας, δεν είναι δυνατή.

Μία μείωση των κρατικών δαπανών, πέραν αυτής που προαναφέραμε, είναι αδύνατη λόγω της γνωστής ανελαστικότητας του συνόλου σχεδόν των κρατικών δαπανών. Έτσι, στο διάστημα 1985-87 το έλλειμμα του δημόσιου τομέα μειώθηκε μόνον κατά το ποσό που μειώθηκαν οι πραγματικοί μισθοί του δημόσιου τομέα και οι πραγματικές συντάξεις. Το βάρος των μέτρων μείωσης και αυτού του ελλείμματος έφεραν αποκλειστικά και μόνον οι μισθωτοί εργαζόμενοι.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η κρατική πολιτική διαχείρισης της οικονομικής κρίσης είναι μια πολιτική προς όφελος των καπιταλιστών και εις βάρος των μισθωτών εργαζομένων, δηλαδή μια καπιταλιστική πολιτική.

3. Το ιδεολόγημα ότι καταναλώνουμε περισσότερα από όσα παράγουμε και ότι, συνεπώς, πρέπει να γίνουμε λιτότεροι, συμπληρώνεται επαξίως από ένα δεύτερο ιδεολόγημα: από το ιδεολόγημα ότι η για τον παραπάνω «λόγο» «αναγκαία» πολιτική λιτότητας δεν είναι, όπως πράγματι είναι, μια μονομερής πολιτική λιτότητας εις βάρος των μισθωτών εργαζομένων, αλλά μια ολόπλευρη λιτότητα, το κόστος της οποίας φέρνουν δήθεν όχι μόνον οι μισθωτοί εργαζόμενοι αλλά και οι καπιταλιστές και το κράτος. Αν όμως, λιτότητα για τους καπιταλιστές και το κράτος σημαίνει ότι σημαίνει και για τους μισθωτούς εργαζόμενους, δηλαδή μείωση του εισοδήματός τους, τότε προφανώς η ολόπλευρη λιτότητα θα σήμαινε μείωση του συνολικού εισοδήματος της οικονομίας, δηλαδή μείωση του εθνικού προϊόντος. Ως εκ τούτου η πολιτική ολόπλευρης λιτότητας θα ήταν μια πολιτική μείωσης του εθνικού προϊόντος. Η πολιτική λιτότητας όμως, επειδή ακριβώς δεν μπορεί να είναι και δεν είναι πολιτική μείωσης του εθνικού προϊόντος, δεν μπορεί —γι' αυτόν ακριβώς το λόγο— να είναι και δεν είναι πολιτική ολόπλευρης λιτότητας, αλλά κατ' ανάγκη πάντα πολιτική μονομερούς λιτότητας, πολιτική μείωσης του εισοδήματος ενός φορέα (ή δύο από τους τρεις φορείς) εισοδήματος προς όφελος των δύο άλλων φορέων (ή του τρίτου φορέα) εισοδήματος. Και πράγματι δεν είναι τίποτε άλλο παρά μείωση του εισοδήματος των μισθωτών εργαζομένων και αύξηση του εισοδήματος των καπιταλιστικών ή/και του κράτους.

Παρ' όλα αυτά οι κυβερνήσεις παρουσιάζουν τα μέτρα που λαμβάνουν, για να ελαφρύνουν τις επιπτώσεις της κρίσης στο ίδιο το κράτος και στους καπιταλιστές, ως μέτρα κατά της οικονομικής κρίσης εν γένει. Αυτό έκανε και η ελληνική κυβέρνηση με τα μέτρα που πήρε τον Οκτώβριο του 1985⁴.

Οι αντιλήψεις, ότι το κράτος είναι σε θέση να επηρεάζει την οικονομική συγκυρία προς μια ορισμένη κατεύθυνση για το συμφέρον της κοινωνίας στο σύνολό της, καλλιεργήθηκαν σε μια περίοδο ανοδικής εξέλιξης της οικονομίας, στη μεταπολεμική περίοδο. Οι αντιλήψεις αυτές είναι ευνοϊκές για τις κυβερνήσεις, διότι τους επιτρέπουν να ασκούν ταξική οικονομική πολιτική εκδίδοντας την συγχρόνως ως οικονομική πολιτική κατά της κρίσης εν γένει, και συνεπώς ως οικονομική πολιτική για το συμφέρον της κοινωνίας. Ήσαν ευνοϊκές για τις κυβερνήσεις τότε που τα πράγματα πήγαιναν καλά, αλλά είναι ακόμη και τώρα που τα πράγματα δεν πηγαίνουν και τόσο καλά.

Ωστόσο, σήμερα που τα μέτρα της οικονομικής πολιτικής δεν επιτυγχάνουν (όπως φαινόταν παλιότερα ότι επιτύχαναν) τους σκοπούς, για τους οποίους λέγεται ότι λαμβάνονται, δημιουργούνται ορισμένα προβλήματα για τις κυβερνήσεις. Αν συνεχίσουν να καλλιεργούν τις αντιλήψεις περί χειρισσιμότητας των προβλημάτων της οικονομικής συγκυρίας και κρίσης, τότε βρίσκονται στη δυσάρεστη θέση να πρέπει να εξηγήσουν σ' αυτούς που συμμερίζονται αυτές τις αντιλήψεις, γιατί αυτά τα οικονομικά μέτρα δεν ευδοκίμούν. Αν όμως πάψουν πλέον να τις καλλιεργούν, τότε θα γίνει πιθανότατα εμφανέστερο ότι αυτά τα μέτρα εξυπηρετούν άλλους ή και άλλους σκοπούς πέραν του δεδηλωμένου σκοπού της υπέρβασης της κρίσης εν γένει, τους οποίους και επιτυγχάνουν — τουλάχιστον σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι το δεδηλωμένο σκοπό τους. Για ν' αποτρέψουν μια τέτοια αντίληψη, θα πρέπει λοιπόν να δικαιώσουν (να «νομιμοποιήσουν», όπως λέγεται σήμερα) τα μέτρα αυτά με διαφορετικό τρόπο. Έχουν λοιπόν να αντιμετωπίσουν ένα πρόβλημα, αν όχι μια κρίση, δικαίωσης («νομιμοποίησης»), δηλαδή ιδεολογικής συγκάλυψης.

Ήδη, σήμερα μπορεί να παρατηρήσει κανείς πρόληπτικές αντιδράσεις σ' αυτήν τη λανθάνουσα κρίση δικαίωσης της οικονομικής πολιτικής. Έτσι π.χ. η ελληνική κυβέρνηση κατά τη συζήτηση των οικονομικών μέτρων του Οκτωβρίου του 1985 επέλεξε την τακτική της φυγής προς τα μπρος και της ειλικρίνειας, ομολογώντας ότι τα μέτρα που πήρε θα μειώσουν πιθανόν το 1986 το εθνικό προϊόν και την απασχόληση του εργατικού δυναμικού, αφήνοντας να εννοηθεί ότι αυτό είναι μια απευκταία μεν, αλλά αναπόφευκτη, παροδική και —πριν απ' όλα— συνυπολογισμένη και ελεγχό-

4. Στο ακρως ενδιαφέρον άρθρο του, «Μέσα και στόχοι μακροοικονομικής πολιτικής. Σκέψεις για την πρόσφατη ελληνική εμπειρία» (στο: Νίκος Γκαργκάνας, Τάκης Θεμόπουλος, Κώστας Σημίτης, Γιάννης Σπράος, *Η πολιτική της οικονομίας: σταθεροποίησης*, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1989, σελ.63-99), ο Γιάννης Σπράος αναπτύσσει μεταξύ άλλων, ότι, καιτοι οι σχεδιαστές των σταθεροποιητικών μέτρων του Οκτωβρίου του 1985 ευρισκοντο σε δυσχερή θέση, ειδική, ενώ είχαν τέσσερις στόχους να επιτύχουν (μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών, μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος, μείωση του πληθωρισμού και μείωση της ανεργίας), διαθέτοντας ένα μόνο μέσον: τη μείωση των μισθών και των συντάξεων, επέτυχαν εντέλει τους τρεις πρώτους από αυτούς (αν και τον τρίτο μόνον εν μέρει). Γεδομένοι όμως του γεγονότος, ότι, όπως αναπτύσσει ο ίδιος, για να επιτύχει κανείς τέσσερις στόχους πρέπει να έχει στη διάθεσή του τέσσερα κι όχι ένα μόνο μέσα, και μάλιστα τέσσερα μεταξύ τους ανεξάρτητα μέσα, είναι αδύνατον να επιτευχθούν τρεις στόχοι με ένα μέσο. Αυτό που συνέβη είναι απλώς ότι η μείωση των μισθών και συντάξεων δεν ήταν το μοναδικό μέσο, αλλά μάλλον ο μοναδικός σκοπός της οικονομικής πολιτικής της περιόδου 1985-87 — σκοπός, ο οποίος και επιτεύχθη, αφού στο διάστημα αυτό οι πραγματικοί μισθοί και οι πραγματικές συντάξεις μειώθηκαν, όπως αναφέρει ο Γιάννης Σπράος, κατά 12,3% και 10% αντιστοίχως.

μενη συνέπεια των μέτρων. Κατ' αυτό τον τρόπο περιόρισε μεν τις προσδοκίες του κοινού που απορρέουν από τις αντιλήψεις του για τη δεδομένη χειρισσιμότητα της οικονομικής κρίσης από το κράτος, χωρίς ωστόσο να θέσει υπό αμφισβήτηση αυτές τις ίδιες τις αντιλήψεις.

Οι εκπρόσωποι του νεοφιλελευθερισμού αντιμετωπίζουν το πρόβλημα με διαφορετικό τρόπο: μειώνουν την πίεση των παραπάνω προσδοκιών του κοινού, αμφισβητώντας τις αντιλήψεις από τις οποίες προκύπτουν αυτές οι προσδοκίες, δηλαδή τις αντιλήψεις ότι το κράτος είναι ικανό να επηρεάζει αποτελεσματικά την οικονομική συγκυρία:

«Οι φιλελεύθερες θέσεις θέτουν σε αμφισβήτηση μία ολόκληρη, κυρίαρχη μέχρι τώρα, πολιτική λογική. Την αντίληψη δηλαδή, πως το δημόσιο έχει τα μέσα και τις δυνατότητες να λύνει, παρεμβαίνοντας, όλα σχεδόν τα προβλήματα»⁵.

Εδώ το βάρος της επίλυσης των προβλημάτων μετατίθεται από το κράτος στις λειτουργίες της ελεύθερης από θεσμικούς περιορισμούς και ρυθμίσεις αγοράς, και στη δράση των εν τη ελευθερία της αγοράς δρώντων και συνεπώς «ελευθέρων» ατόμων⁶.

Από τις μέχρι τώρα αναπτύξεις μας προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα:

1) Η κρίση είναι και κρίση των οικονομικών του κράτους. Και μόνο του αυτό το γεγονός σημαίνει ότι:

2) Η δυνατότητα μιας κρατικής πολιτικής υπέρβασης της κρίσης είναι σχεδόν ανύπαρκτη.

3) Ήδη το ερώτημα για την ύπαρξη της δυνατότητας μιας κρατικής πολιτικής υπέρβασης της κρίσης, υποβάλλει την αντίληψη ότι η κρίση είναι κατ' αρχήν δυνατόν να ξεπεραστεί. Ωστόσο, η αντίληψη αυτή δεν έχει κανένα έρεισμα. Φαίνεται ορθή, μόνον επειδή φαίνεται αυτονόητη. Και φαίνεται αυτονόητη, μόνον επειδή ανταποκρίνεται στην «ορθολογιστική» αντίληψη της αστικής κοινωνίας για τον κόσμο ως συνοχή μέσων και σκοπών. Ωστόσο, ορθότερο είναι μάλλον, ότι η κρίση είναι, όσο αφορά τις δυνατότητες ξεπεράσματός της, κάτι σαν φυσικό φαινόμενο, π.χ. σαν τη βροχή — πράγμα που (στο βαθμό που τα μέτρα που λαμβάνουν δεν είναι μέτρα υπέρβασης της κρίσης, αλλά μέτρα απάλυνσης των επιπτώσεών της στο καπιταλιστικό κράτος και στους καπιταλιστές με κόστος το οποίο φέρουν εξ ολοκλήρου οι μισθωτοί εργαζόμενοι) δεν θα πρέπει να είναι τελειώς άγνωστο στους φορείς της οικονομικής πολιτικής.

4) Αν έτσι έχει το πράγμα, τότε τα κρατικά μέτρα σταθεροποίησης της οικονομίας είναι, ανεξάρτητα από τους δεδηλωμένους στόχους τους, μέτρα που δεν αποσκοπούν στο ξεπέρασμα της κρίσης, αλλά στην απάλυνση των επιπτώσεών της στο ίδιο το κράτος και στους καπιταλιστές. Ακριβώς, όπως το άνοιγμα μιας ομπρέλας δεν αποσκοπεί στο σταμάτημα της βροχής, αλλά στην προ-

5. Α. Ανδριανόπουλος, *Εισαγωγή θεωρητικού Βήμα* 18.2.86, σελ.35

6. «Σε τελευταία ανάλυση, η ελληνική ιστορική εμπειρία είναι γεμάτη από σελίδες δόξας όταν η ατομικότητα κυριαρχούσε στις αντιλήψεις των προγόνων μας και οι πολίτες ελεύθερα αποφασίζαν για τις υποθέσεις τους χωρίς την παρέμβαση κάποιας απρόσωπης κεντρικής εξουσίας (...) Για μας η ελευθερία, αξία πανανθρώπινη και με καταβολές γνήσια ελληνικές, αποτελεί το μοχλό για την επίτευξη της πολυπόθητης ισότητας». Α. Ανδριανόπουλος, ό.π. Αξιοπρόσεκτο σ' αυτή την ελληνική έκδοση του νεοφιλελευθερισμού είναι ο πολιτικός (ψευδο) ρομαντισμός του, ο οποίος συνίσταται στο ότι στις ρυθμίσεις και τους θεσμούς ως αρχή οργάνωσης της κοινωνικής ζωής, αντιπαραθέτει την ατομικότητα και την ελευθερία του ατόμου. Έτσι, στην μεν ελληνοπρεπεία του συναντάται με τον ιθαγενή θρησκευτικό ρομαντισμό, ο οποίος αντιπαραθέτει στις ρυθμίσεις και τους θεσμούς την ελληνορθόδοξη αγαπή, στην δε εξώθεν προέλευσή του, με τον ίδια προελεύσεως μικροαστικό πολιτικό ρομαντισμό ορισμένων «αριστέρων», ο οποίος αντιπαραθέτει στις ταξικές ρυθμίσεις του σύγχρονου καπιταλιστικού κράτους την «κοινωνία των πολιτών», δηλαδή των (μικρο)αστών.

φύλαξη εκείνου, πάνω από το κεφάλι του οποίου ανοίχτηκε, από τη βροχή. Και φυσικά όχι μόνο δεν αποσκοπεί στο σταμάτημα της βροχής, αλλά και το τελευταίο, όταν επέλθει, δεν είναι ποτέ συνέπειά του. Συνέπειά του είναι όμως συχνά ότι κάποιος δεν βράχηκε τόσο πολύ από τη βροχή όσοι άλλοι.

5) Θα 'πρεπε λοιπόν να διερευνηθεί ακριβέστερα κατά πόσον έχουν τα κρατικά μέτρα τη δυνατότητα, παρότι δεν είναι —ούτε υποκειμενικά— μέτρα κατά της κρίσης εν γένει, να είναι μέτρα κατά των επιπτώσεων της κρίσης στους καπιταλιστές και στο ίδιο το κράτος.

6) Επίσης θα πρέπει να διερευνηθεί, μήπως η καλλιέργεια και προαγωγή των αντιλήψεων ότι τα οικονομικά μέτρα του κράτους είναι μέτρα κατά της κρίσης εν γένει, δεν είναι παρά ιδεολογική συγκάλυψη του γεγονότος ότι τα μέτρα αυτά έχουν άλλους σκοπούς και συγκεκριμένα αυτούς που προαναφέραμε.

7) Τέλος, θα πρέπει ακόμη να εξεταστεί η πιθανότητα, οι προτάσεις κενσυναϊκής οικονομικής πολιτικής αριστερών οικονομολόγων είτε να μην αποσκοπούν στην πραγματικότητα στο ξεπέρασμα της κρίσης εν γένει, αλλά στην απόλυση των επιπτώσεων της κρίσης στους μισθωτούς εργαζόμενους, είτε ν' αποσκοπούν πράγματι στο ξεπέρασμα της κρίσης εν γένει, οπότε όμως βασίζονται σε αυταπάτες όσον αφορά τόσο το χαρακτήρα και τις προθέσεις όσο και τις αντικειμενικές δυνατότητες του κράτους, όπως καθορίζονται από τους όρους της καπιταλιστικής αναπαραγωγής.

Μετά απ' όλα αυτά τίθεται το αφελές ερώτημα: Και ο αριστερός οικονομολόγος τι έχει να προτείνει στους φορείς της οικονομικής πολιτικής για το ξεπέρασμα της οικονομικής κρίσης. Η απάντηση είναι φυσικά: απολύτως τίποτε. Η, διαφορετικά ειπωμένο: οι φορείς της οικονομικής πολιτικής δεν μπορούν να είναι και δεν είναι αποδέκτες προτάσεων αριστερών οικονομολόγων⁷. Η μόνη πρόταση, την οποία μπορεί να κάνει ένας αριστερός οικονομολόγος, εν όψει των οικονομικών κρίσεων (κι αυτή βέβαια όχι στους φορείς της οικονομικής πολιτικής), είναι η πρόταση της ριζικής ανατροπής της κρατούσης και της εγκαθίδρυσης μιας νέας τάξης κοινωνικών πραγμάτων, στην οποία οι οικονομικές κρίσεις, όποιες αιτίες κι αν έχουν, δεν θα σημαίνουν πλέον ό,τι σημαίνουν σήμερα για τους εργαζόμενους.

Δουλειά του αριστερού οικονομολόγου δεν μπορεί να είναι να προτείνει στους φορείς της οικονομικής πολιτικής μέτρα για το ξεπέρασμα της κρίσης εν γένει ή μέτρα για την απόλυση των επιπτώσεων της κρίσης στους μισθωτούς εργαζόμενους. Διότι τότε όχι μόνον ματαιοπονει, αφού κανείς δεν πρόκειται να λάβει υπόψη τις προτάσεις του, αλλά και προάγει την μη ανταποκρινόμενη στα πράγματα εντύπωση ότι υπάρχουν μέτρα για το ξεπέρασμα της κρίσης εν γένει και ότι υπάρχουν καπιταλιστικές κυβερνήσεις που θα μπορούσαν να δεχτούν προτάσεις για την απόλυση των επιπτώσεων της κρίσης στους μισθωτούς εργαζόμενους. Δουλειά του είναι όχι να προτείνει τέτοια μέτρα, αλλά να δείχνει ότι τέτοια ακριβώς μέτρα δεν μπορούν να ληφθούν και δεν λαμβάνονται επειδή αντικεινται στην κρατούσα τάξη πραγμάτων. Δουλειά του είναι όχι να δείχνει ότι τα μέτρα των καπιταλιστικών κυβερνήσεων είναι αναφορικά με το δεδηλωμένο σκοπό τους, του ξεπεράσματος της κρίσης εν γένει, ανεπαρκή ή εσφαλμένα, αλλά να κρίνει την επάρκεια για την ορθότητα των ίδιων αυτών μέτρων σε αναφορά προς τους πραγματικούς αλλά μη δεδηλωμένους στόχους των, να δείχνει

7. Πολλά, βέβαια, θα είχαν να προτείνουν αριστεροί οικονομολόγοι σε εργατικά κόμματα και στις συνδικαλιστικές οργανώσεις των μισθωτών εργαζομένων, για την πολιτική τους σε περιόδους οικονομικής κρίσης.

δηλαδή ότι είναι μέτρα όχι για το ξεπέρασμα της κρίσης εν γένει, αλλά για την απάλυνση των επιπτώσεων της κρίσης στους καπιταλιστές και στο καπιταλιστικό κράτος.

Και τέλος το ερώτημα: Πώς θα ξεπερνά τις οικονομικές κρίσεις το σοσιαλιστικό κράτος; Ακριβώς όπως και το καπιταλιστικό: απαλύνοντας τις συνέπειες αυτών τα συμφέροντα των οποίων εκφράζει.